

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Центр післядипломної освіти та довузівської підготовки
Кафедра педагогіки, психології та управління навчальними закладами
Спеціаліст

Дипломна робота
на тему:
«НАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ ВІД
ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇХ БАЗОВОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ»

Виконала: студентка II курсу
спец. Психологія
Марчук Катерина Анатоліївна

Керівник: **Косигіна О. В.**
кандидат психологічних наук, доцент

План

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДИНОЮ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ

1.1. Сутність феномену «життєвий досвід», «життєва стратегія», «життєва позиція» особистості.

1.2. Особистість як суб'єкт життя

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ II. НАРАТИВНИЙ МЕТОД У ПСИХОЛОГІЇ

2.1. Наративна психологія як напрям психологічних досліджень

2.2. Теорія наративу як наукова проблема

2.3. Ключові поняття наратології

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ III. ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇХ БАЗОВОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ

3.1. Дослідження базових життєвих позицій студентів ВНЗ.

3.2. Автонаратив як виразник базової життєвої позиції студентів ВНЗ.

3.3. Залежність навчальної успішності студентів від особливостей їх базової життєвої позиції

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Особливості організації особистістю власного життя, можливість приведення життєвих стратегій, умов життєдіяльності у відповідність з власними цінностями і власною своєрідністю, індивідуальністю, особливості усвідомлення людиною цінності власного життєвого досвіду, розуміння його наповнення, причинно-наслідкових зв'язків – наукові психологічні проблеми, які у контексті дослідження особистості часто ставали предметом зацікавлень зарубіжних та вітчизняних науковців. У різні часи цієї проблеми торкалися С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, К. А. Абульханова-Славська, Є.П. Варламова, С.Ю. Степанов, М.О. Мдівані, П.Б. Кодесс, У. Джеймс, А. Маслоу та ін., однак оприятий спектр робіт швидше розкриває суть понять «життєвий шлях», «життєвий досвід», «життєва стратегія», «життєва позиція», однак проведений аналіз літератури з проблеми показав, що тема вивчена недостатньо і повністю не охоплена наявним матеріалом. Опрацювання проблематики стратегій життя людини, її життєвої позиції передбачає відпочатку визначення сутності феномену, характеристики спеціальних понять, що описують його, і дослідження основних параметрів способів організації життя у зв'язку з проблемою психічного розвитку та з урахуванням індивідуальних особливостей особистості.

В узагальненому вигляді життєва позиція – це ідеали, переконання і цінності особистості, які концентрують у собі основоположні принципи її поведінки і діяльності.

Термін «життєва позиція особистості» уперше знаходимо у А. Адлера, який визначив її як головну рушійну силу і умову психічного і соціального розвитку людини. Вчений розглядав людину не тільки як щось центральне саме по собі, але і як частину більшої єдності – сім'ї, кола друзів і знайомих, суспільства, людства загалом. Особливості життєвої позиції систематизують та спрямовують мотиви діяльності, регулюють поведінку, передбачають рівень активності, а також визначають спрямованість людини. Життєва

позиція регулює процес ефективного використання людиною своїх здібностей, знань та вмінь.

Дослідження становлення життєвої позиції особистості у різних аспектах здійснювали К. О. Альбуханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Е. Берн, Л. І. Божович, Р. М. Грановська, І. М. Макаров, В. М. Марков, С. А. Прядко, С. Л. Рубінштейн, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко.

Вчені розглядали життєву позицію як особливу внутрішню установку, спрямованість на певну лінію поведінки, в основі якої лежать світоглядні, моральні, психологічні якості особистості, та яка відображає суб'єктивне ставлення особистості до суспільства. Це передусім спрямованість інтересів особистості у провідних сферах діяльності - праці, спілкуванні, пізнанні.

С. Л. Рубінштейн справедливо зазначав, що особистістю є людина, у якої є власна життєва позиція, власне свідомо виражене ставлення до життя, світогляд, до якого вона свідомо прийшла в результаті великої свідомої роботи. Відповідно до цього твердження прийняття рішення з визначення власної життєвої позиції є надзвичайно відповідальним, тривалим у часі процесом, який впливає на все життя людини, визначає її долю.

Актуальним залишається і подальше дослідження поняття «життєва позиція», зокрема – у прикладному аспекті. Доцільною видається психодіагностика базових життєвих позицій студентів ВНЗ. І хоча тема юнацьких життєвих стратегій та особливостей життєвих позицій не нова для української психологічної науки, однак вона потребує свіжого погляду, нових підходів. Вважаємо, що одним із таких підходів може бути наративний. Він дозволяє розглянути життєві позиції молодих людей через їхні життєві історії, працюючи не лише безпосередньо з особистістю, а й через текст. Наративний метод використовує оповідальну природу людської поведінки, тобто характер взаємодії людини з власним досвідом через оповідання про нього, оскільки особистість не лише розуміє себе за допомогою мови, а й конструє себе у мовленні. Результати наративного

дослідження дозволять прослідкувати залежність навчальної успішності студентів від особливостей їх базових життєвих позицій.

Метою роботи є дослідження залежності навчальної успішності студентів від особливостей їх базових життєвих позицій.

Об'єктом роботи є базові життєві позиції студентів ВНЗ.

Предметом – залежність навчальної успішності студентів від особливостей їх базової життєвої позиції.

Тема потребує розкриття ряду **завдань**:

1. Визначення сутності понять «життєвий шлях», «життєва історія», «життєва стратегія», «життєва позиція» особистості ;
2. Дослідження особистості як суб'єкта життя;
3. Вивчення теорії наративу як наукової проблеми;
4. Означення ключових понять наратології;
5. Характеристика наративної психології як напряму психологічних досліджень;
6. Дослідження базових життєвих позицій студентів ВНЗ;
7. Визначення залежності навчальної успішності студентів ВНЗ від особливостей їх базових життєвих позицій.

РОЗДІЛ I. ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДИНОЮ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ

1.1. Сутність феномену «життєвий досвід», «життєва стратегія», «життєва позиція» особистості

У процесі дослідження особливостей життєвої позиції особистості неможливо оминати увагою питання життєвого досвіду. Життєвий досвід є тим незамінним матеріалом, з якого людина вибудовує власну життєву стратегію, аналізуючи ситуації та події, що відбулися, вона формує певну буттєву схему, узгоджену з ціннісною сферою, якою керується у подальшому житті.

Генезис поняття «досвід» досить широкий, своїм корінням воно сягає XVII століття, коли побачила світ фундаментальна праця Дж. Локка «Досвід про людське розуміння». Досвід знов стає центральним поняттям філософії та психології наприкінці XIX-початку XX століття, коли популярності набуває прагматизм. У. Джемс розробив теорію «радикального емпіризму», зробивши досвід центральною категорією свого вчення.

Психологія як експериментальна наука, що виникла завдяки В. Вундту, заявила, що безпосередній досвід суб'єкта, який можна розкрити завдяки інтроспекції, є її предметом.

Категорія «досвід» активно досліджується у сучасній психологічній науці – гуманістичній психології (внутрішній досвід стає об'єктом осмислення для забезпечення можливостей подальшого саморозвитку), клієнт-центрованої психотерапії (досвід по відношенню до клієнта розуміється як «проживання» даної ситуації, як часткове або повне усвідомлення себе, як особливий емоційно-рефлексивний стан, як сукупність відомостей про себе), гештальт-терапії (розмаїття особистого досвіду забезпечує більшу чуттєвість досвіду та більш гармонійне пристосування людини до різних ситуацій).

При дослідженні життєвих стратегій особистості для нас важливо розглянути питання життєвого досвіду у контексті герменевтичних студій.

Насамперед тут ідеться про особистий досвід, утворення, яке багато у чому визначає нашу поведінку, сприймання та розуміння навколишньої дійсності, інших людей, життя та світу загалом, нашого місця у ньому. «Особистий досвід задається тими чи іншими життєвими ситуаціями, характером поведінки людини в них, особливостями взаємодії з іншими. Для того, щоб він був інтегрований особистістю, перетворений у структури її свідомості, цей досвід має бути осмислений та проінтерпретований, тобто тим чи іншим чином структурований особистістю. При цьому особистий досвід може бути як зовнішнім, так і з внутрішнім. Досвід особистісний – завжди внутрішній, він може бути об'єктивований через певні культурно задані схеми [26, с. 59].

Н. Чепелєва припускає, що особистісний досвід організується у вигляді деякого ментального простору, котрий можна розглядати як області, що використовуються для об'єднання певної інформації. Такі області можуть являти собою, наприклад, світ, представлений на картині або в літературному творі. Отже, формуючись у взаємодії людини зі світом, особистісний досвід являє собою організовану і цілісну структуру, вихідний матеріал для якого надають реальні життєві події. Його можна розглядати як осмислення та впорядкування плинних подій, які зароджуються в тих, чи інших життєвих ситуаціях, і будучи означені, осмислені та проінтерпретовані, трансформуються у досвід особистості [27, с. 15].

Життєва стратегія – спосіб організації людиною власного життя, здатність до приведення життєвих умов у відповідність з власними цінностями і індивідуальною своєрідністю. Життєва стратегія особистості – досить стійке утворення, в основі якого лежать ціннісні орієнтації людини. Цінності можна описати як якісь ідеальні цілі, що задають точку відліку при оцінюванні тих чи інших подій, «найбільш загальні смислові утворення, які надають особистості певну цілісність; найбільш стійкі мотиваційні утворення, співвідносні з життєдіяльністю в цілому і володіють високим ступенем стабільності; критерії вибору, за якими людина будує своє ставлення до світу, що оточує, самому собі» [27, с. 10]. Таким чином, ґрунтуючись на цінностях, життєві стратегії

видаються стабільними, такими, що організовують цілісність життєдіяльності, визначають спосіб буття людини. Така стійкість забезпечує людині відносну незалежність поведінки від впливів зовнішнього середовища. Життєва стратегія – один із регуляторів соціальної поведінки. Людина, народжена у соціумі і для життя у соціумі, між людьми, будує стосунки «я і світ» відповідно до правил, які існують у суспільстві, проте за власною індивідуальною схемою. В основі цієї схеми лежать ціннісні уявлення людини про події, які відбуваються у її житті.

Поняття «життєва стратегія» пройшло довгий шлях становлення. І. А. Гуляс [31] виділяє кілька періодів дослідження цього феномену. Перший період – становлення поняття "життєвий шлях", розробка основних ліній дослідження життя людини, опис феноменів, пов'язаних з життєвою проблематикою. Другий період – введення і визначення поняття "життєва стратегія особистості", початок наукових досліджень. Третій період – експериментальні дослідження і подальша розробка, опис структури і виділення видів життєвих стратегій.

Вперше поняття життєвого шляху та ідея суб'єкта життя було запропоноване С.Л. Рубінштейном у середині 30-х років.

На відміну від багатьох психологів С.Л. Рубінштейн підкреслював необхідність урахування об'єктивних проявів суб'єкта, його здатність реально змінити життя. Для Рубінштейна життєвий шлях – це не тільки рух людини вперед, але і рух вгору, до кращих проявів людської сутності, до досягнення особистісної досконалості. У 60-х роках в СРСР дослідженням життєвого шляху займався Б.Г. Ананьєв. Він вважав, що життєвий шлях – це історія формування та розвитку особистості у певному суспільстві. Згідно його думки, життя людини як історія особистості в конкретну історичну епоху, і як історія розвитку його діяльності в суспільстві складається з багатьох систем суспільних відносин у певних обставинах, з багатьох вчинків і дій самої людини, які перетворюються в нові обставини життя.

У даний час життєві стратегії стають предметом багатьох психологічних досліджень. У цьому науковому руслі працюють нині Є.П. Варламова, С.Ю. Степанов, А.Є. Созонтів, М.О. Мдівані, П.Б. Кодесс.

Побудова життєвої стратегії особистості напряму залежить від особливостей її базової життєвої позиції. Формування життєвої позиції особистості включає в себе великий комплекс об'єктивних і суб'єктивних умов і процесів, серед яких – засвоєння певного світогляду, знань, вироблення переконань, соціальних і професійних навичок, розвиток особистісних відносин, залучення до трудової та громадської діяльності.

Життєва позиція може бути активною і пасивною (В. Т. Єфімов, В. М. Маркін), конструктивною і деструктивною (Е. Берн), духовною і бездуховною (Е. О. Помиткін), негативною і позитивною, егоїстичною і колективістською, моральною і аморальною, тощо. Особистість з активною та конструктивною життєвою позицією живе в гармонії з навколишнім світом, для неї характерні продуктивне співробітництво, позитивні стосунки з людьми. Становлення такої позиції може відбуватися завдяки активізації психологічних чинників у соціальному, професійному, та в особистісно-сімейному середовищі.

Н. Брагіна зазначає, що «життєва позиція особистості — найбільш виражені і тому основні компоненти її спрямованості, що визначають переконання, принципи, ціннісні орієнтації, установки, які стали мотивами діяльності особистості» [30, с. 1]. Дослідниця стверджує, що повної однотайності серед психологів у класифікації позиції не існує, частіше це поняття застосовується в діапазоні позиція-статус і позиція-ставлення, які представляють собою місце людини в потенційній взаємодії. При цьому статус — те місце, яке людина може зайняти в реальній взаємодії, на думку оточуючих, ставлення — те місце в реальній взаємодії, яке прийнятне для неї за її власною думкою.

Об'єктами аналізу для різних авторів виступали різні ставлення: батьків до своєї дитини і засоби взаємодії з нею; людини до своєї соціальної ролі і до

очікувань, що з неї випливають; дитини до своєї реальної та бажаної позиції; людини до місця, яке вона займає в системі діяльнісних групових відносин.

Н. Брагіна пропонує поняття «життєва позиція» розглядати через поняття «життєвий статус»: «За своєю суттю людина “приречена” на громадське існування: вона ще тільки народилася, а суспільство вже починає регламентувати її існування. Щоб вижити, їй достатньо задовольняти лише свої потреби, але процес задоволення, так чи інакше, пов'язаний з іншими людьми. Ось чому людина завжди змушена співвідносити себе, свої потреби і бажання з оточуючими людьми...Коли людина стикається з певним явищем, іншою людиною, символом, та з чим завгодно (назвемо це предметом ставлення), вона виробляє своє ставлення до того, з чим зіткнулася. Змістовно це виглядає так, що людина співвідносить себе з цим предметом, прикладає свої здібності, свої можливості до властивостей предмета ставлення, порівнює з цими властивостями свої наміри, а якщо в якості предмета виступає інша людина, то намагається зрозуміти й оцінити її наміри на свою адресу. У результаті, проводиться всебічна оцінка ситуації передбачуваної взаємодії з цим предметом, людина приймає рішення про те, що вона сама може зробити відповідно до цього предмета і чого їй варто очікувати у відповідь» [30, с. 3]

Цікавою для розкриття заявленої теми видається теорія А. Адлера, згідно з якою важливим супроводжуючим фактором визначення життєвої позиції особистості є порядок її народження (дана характеристика наведена в інтерпретації Н. Брагіної):

- Первісток — отримує безмежну любов і підтримку з боку батьків, але після народження другої дитини може пережити сильне потрясіння через “детронізацію”. Він швидше за все консервативний, прагне до влади і схильний до лідерства.
- Єдина дитина — ця позиція може привести до сильного суперництва з батьком. У неї можуть виникнути труднощі у спілкуванні і опануванні соціальної позиції, коли вона опиниться без підтримки з боку родини.

- Друга (середня) дитина - темп їй задають старші брати і сестри. Формується честолюбство і суперництво. Весь час прагне довести, що вона краща, використовуючи як прямі так і обхідні методи. Часто ставить недосяжні цілі, що збільшує можливість її невдач.

- Молодша (остання) дитина — ніколи не зазнає “скинення з трону”, оточена турботою та увагою близьких. У неї велике бажання виділитися серед інших сіблінгів і не виключено, що вона покаже себе.

Позиція починає формуватися в той момент, коли людина робить першу спробу взаємодії із зовнішнім світом. Спочатку вона виробляє певне ставлення до чогось, потім пробує діяти, домагається успіху чи зазнає невдачі, на підставі чого робить певні висновки і коригує своє ставлення. З безлічі відносин, з безлічі висновків у неї починає складатися якась досить цілісна картина, в якій вона позиціонує своє ставлення до світу. Якщо її попередні спроби закінчувалися вдало, то людина робить висновок, що здатна і далі діяти так само успішно, що тепер весь світ у її ніг, варто тільки захотіти. І, навпаки, при частих невдачах людина робить висновок, що ні на що не здатна вплинути, тому необхідно підкоритися обставинам. Саме за таких причин, позиція в цих випадках буде різною. «Перший контакт із зовнішнім світом припадає на дитинство, тому величезну роль у формуванні позиції відіграє оточення дитини, в першу чергу, батьки — люди, що вводять її у світ. Вони можуть заохочувати активність дитини, підтримувати її у невдачах, роз'яснювати зроблені помилки, або, навпаки, постійно зупиняти її, щоб не висовувалася, а якщо вона робить щось по-своєму — висміювати її. По мірі зростання людина розширює межі своєї дійсності» [30, с. 6].

1.2. Особистість як суб'єкт життя

Давно уже перестало бути новиною те, що людина – істота соціальна, особистістю вона не народжується, а стає у процесі соціалізації, взаємодії з іншими людьми. Проте і досі тривають наукові дискусії відносно того, за якими законами та відповідно до яких принципів яким відбувається розвиток особистості. Найчастіше ці дискусії стосуються значення суспільства і різних соціальних груп для розвитку особистості, які, по суті, є рушійними силами цього процесу. Часто у контексті розвитку особистості торкаються питань наявності, специфіки і ролі в цьому процесі криз розвитку особистості, можливостей прискорення процесу розвитку.

Жити серед людей автоматично означає взаємодію, спілкування з іншими людьми, взаємовплив, а от наповнення цього життя, його подієвий бік, зміст – це комбінації дій людини у різних ситуаціях, індивідуальні історії, з яких складається загальна життєва історія людини.

Із психологічної точки зору головним є не усвідомлене уявлення про те, що є основним сенсом життя конкретної людини, а насиченість реального щоденного життя реальним змістом. «Саме спрямованість життя, яка об'єктивно склалася, несе в собі справжній сенс, а будь-які спроби сконструювати собі сенс життя інтелектуально будуть швидко спростовані самим життям. Разом з тим життєві ситуації можуть ставити перед людиною завдання на усвідомлення сенсу свого життя. Усвідомити і сформулювати сенс свого життя – значить, оцінити своє життя цілком» [14, с. 12].

Наукові дослідження – як теоретичного, так і емпіричного характеру, які спрямовані на вивчення особистості як суб'єкта життєвого шляху, опираються на низку таких критеріїв: «особистість як суб'єкт виступає організатором, координатором, регулятором свого життя і діяльності, подій, ситуацій, відносин, здатна їх будувати та змінювати; особистість як суб'єкт здатна використовувати свої психічні, особистісні, професійні можливості, свої ресурси і досвід для розв'язання життєвих завдань і вирішення проблем;

інтенція особистості як суб'єкта на вдосконалення своєї індивідуальності, життя, діяльності присвоєнням вищих загальнолюдських, духовних культурних цінностей; становлення особистості суб'єктом забезпечує оптимальні характеристики й оптимальний взаємозв'язок життєвих структурно-функціонально-динамічних утворень – складових життєвого шляху: життєвої позиції, життєвої лінії та перспективи; наявність, підтримка і розвиток особистістю сенсу життя як суб'єктивного ціннісно-проективного (рефлексивного чи інтуїтивного) узагальнення життя за критеріями повноти самореалізації особистості й істинності життя; ставлення особистості до себе як суб'єкта, зрілість „Я-концепції”, відповідальність, ініціативність; здатність особистості до розв'язання життєвих суперечностей і становлення нових особистісних якостей як результат цього розв'язання; здатність до побудови життєвої стратегії» [14, с. 10].

Отже, найважливішою цінністю в житті людини є можливість прожити життя на власний розсуд, обираючи в кожний момент свого існування власний, автентичний шлях, власноруч вибудовуючи шлях свого особистісного розвитку, життєвого становлення. І якщо об'єктом дослідження виступає людина у контексті її життєвого становлення, то на перший план виходить, зокрема, питання її активності у творенні свого життя, те, як вона переживає та осмислює його, що відповідає на філософські питання буття, яким чином здійснює життєві вибори, приймає рішення, бере за них відповідальність та ін.

На питання, що таке особистість, психологи відповідають по-різному, і в різноманітності їх відповідей, а почасти і в розходженні думок на цей рахунок проявляється складність самого феномена особистості. Кожне з визначень особистості, що є в літературі (якщо воно включене в розроблену теорію і підкріплене дослідженнями), заслуговує на те, щоб врахувати його у пошуках глобального визначення особистості. «Особистість частіше за все визначають як людину в сукупності її соціальних, придбаних якостей. Це означає, що до особових не належать такі особливості людини, які генетично або фізіологічно обумовлені, ніяк не залежать від життя в суспільстві» [14, с. 10]. У багатьох

визначеннях особи підкреслюється, що до особових не належать психологічні якості людини, що характеризують його пізнавальні процеси або індивідуальний стиль діяльності, за винятком тих, які проявляються в стосунках до людей, в суспільстві. У поняття "особистість" зазвичай включають такі властивості, які є більш-менш стійкими і свідчать про індивідуальність людини, визначаючи його значимі для людей вчинки.

Якщо виходити з твердження про те, що особистістю людина не народжується, а стає, то й подальше її існування варто розглядати не як розвиток біологічний, як кожного живого організму, який знаходить своє завершальне вираження в тому, а ще й як організм соціальний, який має свою історію. «На відміну від інших живих істот людство має історію, а не просто повторювані цикли розвитку, тому що діяльність людей, змінюючи дійсність, об'єктивується в продуктах матеріальної і духовної культури, які передаються від покоління до покоління. Через їх посередництво створюється спадкоємний зв'язок між поколіннями, завдяки якому наступні покоління не повторюють, а продовжують справу попередніх і спираються на зроблене їхніми попередниками, навіть коли вони вступають з ними в боротьбу» [14, с. 14].

Те, що відноситься до людства в цілому, не може не ставитися у відомому сенсі і до кожної людини. Не тільки людство загалом, а й кожна людина зокрема є творцем історії людства, оскільки вносить у його загальну історію свою власну. Кожна людина має свою історію, оскільки розвиток особистості опосередковано результатом її діяльності, аналогічно тому, як розвиток людства опосередковується продуктами суспільної практики, за допомогою яких встановлюється історична спадкоємність поколінь. Ця індивідуальна історія, ніби елемент великого суспільного пазла, має власне місце у загальній людській панорамі.

Крім того, формуючи свою власну неповторну життєву історію, людина так чи інакше вписує її в загальнолюдський контекст, підпорядковує спільним правилам існування людства. Ця історія формується у взаємодії з історіями інших людей, кожна подія прочитується як така, яка залежить швидше не від

самої людини, а від способу взаємодії з іншими учасниками цієї події. Спосіб цієї взаємодії на пряму залежить від особистісного досвіду людини, який формується в результаті переосмислення множини інших типових подій. Таким чином виробляється певна стратегія поведінки у типових для цієї окремої людини ситуації. Індивідуальні людські історії у своїй сукупності складають історію людства, вони ж є і архетипним, спадковим, загальнолюдським досвідом, яким керується кожна людина, будуючи власну життєву стратегію. Історія людства стає своєрідним фундаментом, спільним для всіх, завдяки якому можна уникнути світоглядних конфліктів, передбачити поведінкові стратегії у тих чи інших повторюваних ситуаціях. На базі загальнолюдської історії формуються основні цінності, якими керується людство у своїй поведінці.

Між особистістю і тим, що вона зробила протягом свого життя, результатами її праці, існує певний зв'язок. Людина, яка зробила щось вагоме, змінюється, стає у певному сенсі іншою людиною. Звичайно, правильно і те, що, щоб зробити що-небудь значне, потрібно мати внутрішні можливості для цього. Однак ці можливості і потенції людини глухнуть і відмирають, якщо вони не реалізуються. Лише, по мірі того, як особистість предметно, об'єктивно реалізується в продуктах своєї праці, вона через них зростає і формується. «Зовсім не обов'язково, щоб людина вичерпала себе у тій справі, яку вона зробила, навпаки, люди, стосовно яких ми відчуваємо, що вони вичерпали себе тим, що вони зробили, зазвичай втрачають для нас суто особистісний інтерес. Тоді ж, коли ми бачимо, що, як би багато самої себе людина не вклала в те, що вона зробила, вона не вичерпала себе, це жива людина, особистість якої представляє особливий інтерес. У таких людей буває внутрішньо більш вільне ставлення до своєї справи, до продуктів своєї діяльності, не вичерпавши себе в них, вони зберігають внутрішні сили і можливості для нових досягнень» [14, с. 5]. Таким чином лінія, що веде від того, чим людина була на одному етапі своєї історії, до того, чим він став на наступному, проходить через те, що вона зробила, а її психічні здібності не тільки передумова, а й результат її вчинків і

дій. У них вона не тільки виявляється, але й формується. Наші справи народжуються з наших ідей, планів, думок. Натомість наші думки, ідеї та плани народжуються відповідно до нашого попереднього досвіду, а отже – виходять із наших минулих справ. «Думка вченого формується в міру того, як він формулює її в своїх працях, думка громадського, політичного діяча – у його справах. Якщо його справи народжуються з його думок, планів, задумів, то й самі його думки породжуються його справами. Свідомість історичного діяча формується і розвивається як усвідомлення того, що через нього і за його участю відбувається, на зразок того, коли різець скульптора з брили кам'яної висікає образ людський, він визначає не тільки риси зображуваного, а й художнє обличчя самого скульптора. Стиль митця є вираженням його індивідуальності, але і сама індивідуальність його як художника формується в його роботі над стилем творів. Характер людини проявляється в його вчинках, але в його вчинках він і формується; характер людини – і передумова, і результат його реальної поведінки в конкретних життєвих ситуаціях; обумовлюючи його поведінку, він у поведінці ж і складається. Смілива людина надходить сміливо і благородний поводить ся шляхетно, але, для того щоб стати сміливим, потрібно зробити у своєму житті сміливі справи, і щоб стати дійсно шляхетним, – зробити вчинки, які наклали б на людину цю печатку благородства. Дисциплінований людина зазвичай поводить ся дисципліновано, але як стає він дисциплінованим? Тільки підпорядковуючи свою поведінку день у день, з години на годину неухильної дисципліни» [14, с. 9].

Людина як суб'єкт життя, вибудовуючи поступово власну життєву концепцію, постійно ставить перед собою певні завдання. Це такі собі сходинки, якими вона підіймається до «вершини» свого життя, досягає поставленої мети. Досягнення цієї мети дорівнює твердженню «вдало прожите життя», «щасливо прожите життя», а фіаско у досягненні окремих завдань може означати зміну стратегії життя або, у гіршому випадку, призвести до «неправильно прожитого життя», або «бездарно витраченого життя».

Життєва мета кожної людини складається під впливом її особистого досвіду, цінностей, відносин, особливостей самої особистості. Це щось несвідоме, що керує, направляє, спрямовує, мотивує. Хоч окремі життєві завдання для досягнення цієї мети є досить усвідомлюваними, логічними і передбачуваними.

«Формування життєвих цілей починається в дитинстві як компенсація почуття неповноцінності, небезпеки, невпевненості і безпорадності у світі дорослих. Життєві цілі загалом служать захистом проти почуття безсилля, місцем між незадоволеним сьогоденням і яскравим, могутнім, досконалим майбутнім. Вони завжди трохи нереалістичні і можуть невротично перебільшеними, якщо відчуття неповноцінності занадто сильно. У невротика завжди є досить значна розбіжність між свідомими і несвідомими цілями, самозахистом життєвими цілями, які обертаються навколо фантазій особистої переваги замість цілей, які вели б до реальних досягнень» [30, с. 97]. Життєві цілі спрямовують нашу діяльність.

Що ж стосується життєвих завдань, то всі вони виходять із соціальної природи людини та пояснюються існуванням певної спільної для усіх людей історії, до якої включені їхні індивідуальні життєві історії. Часто найголовнішими завданнями людства визначають три – дружба любов та робота. Усі вони пов'язані між собою і працюють як єдиний механізм, забезпечуючи системність суспільства, його єдність, підтверджуючи соціальність людства.

Висновки до розділу 1:

Людина, створивши соціальний світ, який керується цілим кодексом правил та законів, все ж лишила за собою найважливішу цінність – можливість прожити життя на власний розсуд, обираючи в кожному момент свого існування власний неповторний шлях свого особистісного розвитку, життєвого становлення. Життя пропонує цілий ряд комбінацій кожної з подій, і людина на

власний розсуд обирає варіант, який їй видається найбільш підходящим, який не суперечить її життєвій позиції. Важливим при цьому лишається питання її активності у творенні свого життя, те, як вона переживає та осмислює його, що відповідає на філософські питання буття, яким чином здійснює життєві вибори, приймає рішення, бере за них відповідальність та ін.

Насамперед тут ідеться про особистий досвід, формуючись у взаємодії людини зі світом, він являє собою певну систему впорядкування реальних життєвих подій. Події реального життя лише тоді стають частиною особистісного досвіду людини, коли їх осмислено та проінтерпретовано, пропущено крізь світоглядну призму. Інтерпретуючи, узагальнюючи особистісний досвід, людина поступово формує власну життєву позицію, яка визначає її ставлення по подій оточуючого світу, означає її місце у цьому світі. На базі життєвої позиції особистості вибудовується життєва стратегія. Вона регулює соціальну поведінку людини, адже дотримуючись існуючих у суспільстві правил людина все ж має можливість комбінаторної поведінки, вона вибудовує власну індивідуальну схему стосунків «я і соціум».

РОЗДІЛ II. НАРАТИВНИЙ МЕТОД У ПСИХОЛОГІЇ

2.1. Теорія наративу як наукова проблема

Теорія наративу як наукова проблема все частіше стає предметом зацікавлення провідних закордонних та вітчизняних науковців у різних галузях знань. О. Ткачук дає кілька означень наратології, відповідно до наукових концепцій Ц. Тодорова («Наратологія досліджує природу, форму і функціонування наративу і намагається характеризувати наративну компетенцію(...). Вона досліджує все те, що наративи мають спільного (на рівні розповіді, наратування та їхніх зв'язків), так і те, що уможлиблює їхню відмінність один від одного; вона намагається пояснити здатність утворювати і сприймати їх» [23, с. 83]), Ж. Женетта («Дослідження наративу як вербального способу представлення часово орієнтованих ситуацій і подій») [23 с. 83]. На сьогодні наратологія – окрема наука, яка має свою термінологію та метод, однак у своєму розвитку вона пройшла тривалий історичний шлях.

Потреба в осмисленні розповідності та її особливостей виникла вже в часи Протагора. Він першим здійснив спробу обґрунтувати природу діалогічної форми викладу. Інтерес до оповіді, її структури, свого часу проявляли Платон (розділив оповідь на просту та наслідувальну) та Арістотель (фокусував увагу на героєві та дії, як головних елементах оповіді). Теорію розповіді обмірковували укладачі східнослов'янських риторик та поетик XVII-XVIII ст. – Ф. Прокопович та М. Довгалецький. Однак наратологія у класичному розумінні виникла в контексті європейського структуралізму та російського формалізму. Становлення її як окремої науки відбулося в середині XX століття: «Формуванню наратології як наукової дисципліни сприяли французькі семіологи (К. Бремен, А.-Ж. Греймас) наприкінці 60-х XX ст. Вони критично переглянули структуралістську модель світосприйняття та розуміння мистецтва з погляду комунікативних уявлень про природу художньої дійсності, а також основних концепцій теорії оповіді початку XX ст., зокрема формальної школи

(В. Шкловський, Б. Ейхенбаум, В. Пропп), принципу діалогічності М. Бахтіна, теорії «нової критики», неоарістотелівської теорії (Чиказька школа: Р. Грейн, У. Бут), теорії психоаналізу (З. Фройд, К. Берк, Ж. Лакан), герменевтики та феноменології (П. Рікер, Р. Інгарден, Ж. Пуле), структури міфу К. Леві-Стросса, англо-американської типології техніки розповіді (П. Лаббок, Н. Фрідман та ін.), німецької комбінаторної теорії (З. Лайбфрід, В. Фюгер, Ф. Штанцель, В. Кайзер), теорії читацького сприйняття (В. Айзер, Х. Яусс), досліджень структуралістів Л. Долежала (Чехія), К. Бартошинського (Польща), Ю. Лотмана та Б. Успенського (Росія)» [23, с. 47].

Якщо раніше наративний метод застосовувався винятково для дослідження текстів художньої літератури, то останнім часом спостерігається проникнення наративних категорій у музикологію, кінознавство, культурологічні дослідження, і зокрема – в психологію. Таким чином категорія наративу виходить на міждисциплінарний рівень.

Основною одиницею наратології є наратив, тобто «розповідання (як продукт і як процес, об'єкт і акт) однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляються одним, двома чи кількома нараторами одному, двом чи кільком нарахованим(...) це контекстуально пов'язаний обмін між двома сторонами, що виникає із бажання щонайменше однієї із цих сторін» [23, с. 73]. Отже, наратологія звертає увагу саме на комунікативний бік людського існування. Людина, живучи та взаємодіючи з іншими членами суспільства, відчуває постійну потребу в спілкуванні. При цьому вона використовує не випадкові набори слів, а фрази, які найбільш повно передають її думки і бажання. Це повноцінні комунікативні одиниці, які переносять певний обсяг інформації від адресанта до адресата. Крім злагодженого, систематизованого набору слів з інформативним значенням, фраза несе відповідне смислове та емоційне навантаження. Таким чином фраза стає структурним центром будь-якої розповіді. Обдумуючи певну подію, людина зустрічає перешкоду: із багатoelementної та різнорідної мозаїки потрібно скласти картину певної ситуації. Плутаючись та сумніваючись, вона згадує окремі фрагменти, але її

свідомість подає одночасно кілька варіантів реакції на подію. Якщо ж людина розповідає про пережите, вона творить своєрідну виставу і сама стає її першим глядачем. Усі фрагменти складаються в одну версію, правдивість якої не піддається сумнівам. Так осмислюється та оформлюється життєвий досвід, систематизується навколишня дійсність.

Наратив – це не лише об’єкт, а й акт, адже передбачає передачу інформації від однієї людини до іншої з метою розважання, привернення уваги, інформування, тощо. Він може існувати в усному, писемному мовленні (у щоденному спілкуванні, в літературі, в кіно), за допомогою картинок, музики.

Розповідаючи історії, людина створює свій власний світ, узгоджуючи його з подіями реального життя. Людська здатність розповідати історії стає, з погляду сучасної теорії, головним способом осмислення й упорядкування навколишньої дійсності. З нею людина оформлює свій досвід, забезпечує його змістовність. Отже, будь-який наратив суб’єктивується. Л. Мацевко-Бекерська зауважує: «Розповідь стає тим необхідним елементом, який дає можливість онтологічно синтезувати весь попередній культурно-історичний досвід у матриці змістово значущих одиниць, котрі своєю чергою сплітаються у химерні комбінації смислів і таким чином витворюють не лише фікційний стосовно описуваного, але й цілком реальний і пізнаваний на чуттєвому рівні світ асоціацій, символів, вражень» [21, с. 11]. Оповідь – створення власної історії – надає людському мовленню індивідуальності, неповторності; побудоване за традиційними правилами, воно існує в лише йому притаманній формі. Оскільки розповідь є невід’ємною частиною людського життя, можна говорити про споконвічне існування в культурі різних способів представлення наративу у вигляді колективного досвіду – казках, міфах, легендах.

О. Капленко пропонує розглядати наратив як певну модель, засновану на лінгвістичній теорії, згідно з якою мова розглядається як структуроване явище: «Найадекватнішим способом репрезентації наративу є уявлення про нього як про певну буттєву модель, специфічну аналогію, котра пов’язує невідоме з відомим, використовуючи для пояснення (чи інтерпретації) кола

явищ шляхом посилення до правил, які так чи інакше включають у себе узагальнене значення» [13, с.11]. Кожній людині притаманний індивідуальний спосіб осмислення навколишнього світу. Так, двоє осіб, які одночасно побачили якусь подію, розкажуть про неї зовсім по-різному, додаючи до об'єктивної констатації фактів свою власну суб'єктивну точку зору. «Перепускаючи» побачену або почуту інформацію через свою свідомість, піддаючи її впливу емоцій і почуттів, людина створює свою неповторну версію побаченого. Ставлячи себе в центрі подій, вона будує власну суб'єктивну реальність, включає туди спогади, враження, все пережите, побачене і почуте. Таким чином, людина ідентифікує себе в об'єктивному світі, оформлює власний життєвий досвід. Ця індивідуальна реальність, створена кожною окремою особою, є для неї істинною. «Італо Кальвіно пробував пояснити той факт, що часто людина, щоб виправдатись, вдається до самоомани. Він назвав цей психологічний процес «leggerezza» - «легкість» наративної уяви, яка запліднює «pazantezza» - «важкість» реальної дійсності» [13, с. 13].

За допомогою окремих оповідей людина створює власну життєву історію, яка часто відрізняється від перебігу реальних подій, що мали місце в її житті. Обов'язковим компонентом тут є вигадка, отже це своєрідний вид творчості. «Життєва історія» справді часто не відповідає об'єктивній реальності, але, як складова частина однієї великої системи, не пориває зв'язків із життям. Таким чином, загальна історія людства складається з індивідуальних суб'єктивних історій. Отже, зростає роль особистісних історій та їх роль у житті.

Спробуємо дослідити наратив як модель світу на прикладі звичайного будинку. Його фундаментом виступає об'єктивна реальність – система взаємовідносин у суспільстві та пов'язані з нею події та ситуації. Осмислюючи і узагальнюючи пережите з допомогою індивідуально-особистісних історій, людина оформлює свій власний досвід, створюючи, тим самим, суб'єктивну реальність. Кожна індивідуальна історія є окремою цеглиною у єдиному каркасі будинку. Дах будинку – це історична реальність. Тут особистісні історії

узагальнюються, систематизуються, об'єднуються в єдине ціле. Це, по суті, «щоденник» життя людства.

Кожний окремий наратив є своєрідною моделлю світу, бо в такому випадку «не існує жодної випадкової чи зайвої вербально оформленої думки, а натомість кожна з них має місце в уявній світобудові автора» [13, с. 14].

2.2. Наративна психологія як напрям психологічних досліджень

Наративна психологія (від лат. Narration – розповідь, оповідання) – «напрямок психологічних досліджень, що вивчає оповідальну природу людської поведінки, тобто характер взаємодії людини з власним досвідом через оповідання про нього» [26, с. 91]. Звідси випливає базовий принцип наративної психології: особистість не лише розуміє себе за допомогою мови, а й конструює себе у мовленні.

Наративний поворот у гуманітарних та соціальних науках дозволив також розширити предмет дослідження особистості з огляду на те, що когнітивні та інтерпретаційні процеси, результати яких знаходять своє відображення у наративних текстах, складають ядро особистості та психологічного досвіду. Наративний аналіз, у свою чергу, привернув увагу до активних міжособистісних та внутрішньоособистісних процесів, за допомогою яких людина осмислює історію власного життя, підкресливши, що найяскравішою особливістю психічного життя людей є тенденція вести внутрішній діалог.

Вихідною методологією цього напрямку психологічної науки є методологія постмодернізму, яка базується на тлумаченні мови як засобу конструювання реальності, насамперед реальності особистого досвіду. При цьому постмодерністи фіксують увагу на тому, як наша мова конститує наш світ та наші переконання. Саме в мові спільноти конструюють власне бачення світу, і кожний раз, коли ми говоримо, ми створюємо реальність. «Отже,

нарратив є досить гнучкою моделлю, яка дозволяє нам осмислювати реальність, пристосовуючись до неї, оскільки він сам є частиною цієї реальності. Він діє як відкрита та здатна до змін дослідницька рамка, що дозволяє нам наблизитися до меж реальності, що вічно змінюється та відтворюється» [26, с. 92]. Крім того, нарратив надає узгодженості та впорядкованості людському досвіду, а також змінює цю впорядкованість, коли досвід або його осмислення змінюється.

Нарративна психологія запропонувала власний підхід до вивчення особистості. Однією з ключових для даної теорії є проблема «Я». Нарративну психологію цікавлять способи конструювання «Я». Тобто в центр уваги висувається не природа «Я», а те, як воно «говорить», як воно представлене в дискурсі. Причому провідна роль у формуванні «Я» та ідентичності належить мові. Іншими словами, ми можемо усвідомити, зрозуміти себе, лише створюючи власні тексти, історії, які допомагають нам упорядкувати, збагнути наш досвід, оточуючу реальність та самих себе. «Я-концепцію можна розглядати як нарративну конфігурацію, завдяки якій різні життєві події, епізоди структуруються в єдине ціле. Інакше кажучи, узгоджений нарратив, що є результатом самоінтерпретації, забезпечує узгоджене уявлення людини про себе, свою особистість, створюючи досить стійке почуття ідентичності» [26, с. 96].

Намагаючись осмислити власний досвід, оповісти про нього іншому, ми накладаємо на нього ті чи інші нарративні структури, що виступають у вигляді відповідних інтерпретаційних рамок.

Форму наших індивідуальних нарративів визначають культурні історії. Люди усвідомлюють власне життя через історії – як через культурні, так й через особисті нарративи, котрі вони будують на базі культурних зразків. Інакше кажучи, до якої культури ми б не належали, її нарративи впливають на нас, спонукаючи приписувати певне значення деяким життєвим подіям і ставитися до інших обставин як до досить незначних. Кожна подія, що запам'яталася, набуває форму історії, яка поряд із іншими історіями складає життєвий нарратив.

Н. Чепелева припускає, що здатність інтерпретувати реальність за допомогою наративних структур є невід'ємною сутністю особистості, а використання специфічних наративних способів осмислення світу виступає як основний засіб осмислення власного життя або певної життєвої ситуації і, більш того, як особлива форма існування людини, як властивий лише їй модус буття.

Велике значення в інтерпретації наративу має тема, а також її повторюваність. Оскільки тема, до якої індивід звертається три і більше разів у низці оповідей, має безумовне значення для нього. Це пояснюється провідною характеристикою наративу, який породжує людина, прагнучи осмислити власний досвід. Найбільш значимі події, наприклад, травми, повторюються у розповідях, поки особистість або не розв'яже їх, або ж не примириться з ними, відшукавши для себе форму осмислення або ж захисне пояснення.

Крім теми, суттєве значення для наративу і прояснення особистих проблем, які він відбиває, має наявність дійових осіб оповіді. Навіть коли вона ведеться не від першої особи, або ж при наявності великої кількості дійових осіб, розповідь наративного характеру – це завжди розповідь про себе. Головний герой її – це сам оповідач. До того ж, незважаючи на велику кількість дійових осіб, що можуть бути присутніми у розповіді, усе ж можливо говорити про переважну ідентифікацію з одним із персонажів. Крім того, різні персонажі можуть втілювати різні тенденції особистості, тобто розповідь може містити проекції різноманітних граней самого себе, а різні герої виступають як засіб їх представлення. Може бути ідентифікація як із героями, так і з позицією автора.

Н. Чепелева, підсумовуючи основні дослідження науковців у царині наративної психології, визначає *наратив* як «замкнену оповідну структуру, що надає життєвим подіям послідовності і завершеності, організує їх у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку. Наратив включає усі основні ознаки оповідального тексту (автора, героїв, події, сюжет) і являє собою мов би рамку, фрейм, в яку «вміщуються» реальні події з тим, щоб їх зрозуміти, осмислити, включити в особистісний досвід шляхом

оповідання, розповіді або історії. Наратив у такому розумінні відображує базову життєву концепцію людини, в тому числі його Я-концепцію, що мовби накладаються на осмислювальну реальність, в тому числі й на власну психічну реальність, особистий досвід у вигляді певної рамкової структури, за яким будується розповідь або історія» [26, с. 120].

Особистий наратив, розгортаючись у розповідь або історію, тобто наративний текст, дає нам змогу об'єктивувати найважливіші якості людини, зокрема її базові життєві концепції, мотиви, інші особистісні утворення, її версію себе та власного життя. На думку Н. Чепелевої, аналіз наративу, викладеного у вигляді автобіографії, розповіді або історії може виступати у якості діагностичної процедури в процесі дослідження особистості, як у психотерапевтичній ситуації, так і в ситуації психологічного експерименту. Дослідниця виділяє такі основні категорії аналізу:

Характеристика життєвої ситуації, в якій породжується наративний текст, а саме – буденна, проблемна, критична. В буденній ситуації наратив може бути тотожним хронологічному коментарю, що, звичайно не має сюжету, тобто це мовний супровід буденного життя. В проблемній життєвій ситуації, яка викликає необхідність її осмислення з метою знайдення позитивного рішення, наративний текст набуває рефлексивності, як правило, ситуація структурується шляхом «укладання» її в певний сюжет, збагачується аналізом, оцінкою обставин, персонажів. В критичній життєвій ситуації, мабуть, ймовірні обидва з описаних текстів-наративів, крім того, тут значну роль відіграє емоційний стан оповідача.

Завершеність/незавершеність життєвої ситуації, знаходження оповідача «всередині» ситуації, чи після виходу з неї, тобто її вирішення – ретроспективний наратив.

Емоційний стан оповідача, що тісно пов'язаний із зазначенням вище двома чинниками.

Характеристика комунікативної ситуації породження оповідного тексту, які дають змогу проаналізувати самопрезентацію особистості, подачі версії свого Я, версії події залежно від:

- Адресатної спрямованості оповіді – цей критерій дає змогу визначити такі характеристики наративного тексту як щирість/нещирість, розкутість самовираження, пристосованість до соціального середовища взагалі та соціального положення адресата зокрема, творення своїх версій життя, свого минулого для сучасників та спадкоємців.

- Комунікаційних намірів оповідача – нас передусім цікавлять прямо не сформульовані, а зрозумілі тільки з контексту – бажання підтримки в горі, розділенні радощів від власної значної, або невеликої перемоги, придбання омріяної речі, надбання соціального або матеріального статусу, емоційне, а іноді й дійове залучення адресата до своїх справ, психічного або фізичного стану, прохання про допомогу, співчуття, підтвердження своєї значущості, привабливості, моральної підтримки.

- Характеристика ситуації з точки зору керованості/некерованості породження наративу (інтерв'ю, допит, психотерапевтичний сеанс, бесіда) – у випадку керованої ситуації породження оповіді на перший план виступає система аргументації, або пояснення власної інтерпретації, бачення. В цій ситуації великий інтерес викликають засоби ухилю від можливих нав'язувань з боку «керівника» своїх поглядів на події, що є предметом обговорення, або ж повного відходу від них.

2.3. Ключові поняття наратології

Наративний аналіз неможливий без широкого розуміння основних термінів та категорій. Оскільки наратологія є відносно новою для української психології, що передбачає застосування нової, запозиченої термінології, варто означити основні поняття теорії оповіді. Дослідники поступово розширюють

горизонт побутування основних наратологічних понять, вводять їх у широкий науковий обіг. У 2002 році вийшов друком «Наратологічний словник» О. Ткачука, у якому вперше у вітчизняній науці було окреслено термінологічний апарат теорії оповіді, розкрито зміст наратологічних категорій.

Одним із ключових термінів є **наратив**. Це мовний акт, процес самореалізації мовця. Це «розповідання (як продукт і як процес, об'єкт і акт) однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляються одним, двома чи кількома нараторами одному, двом чи кільком наратованим... це контекстуально пов'язаний обмін між двома сторонами, що виникає із бажання щонайменше однієї із цих сторін» [23, с. 73]. Наратив – це не лише об'єкт, але й акт, адже передбачає передачу інформації від однієї людини до іншої з метою розважання, привернення уваги, інформування, тощо. Він може існувати в усному, писемному мовленні, за допомогою картинок, музики. «Наратив з'являється у кожному людському суспільстві, відомому історії й антропології, оскільки всі люди знають, як створювати і як сприймати наративи, з раннього віку» [23, с. 73]. Різні наративи можуть набувати різного виявлення залежно від оповідної ситуації: «Ті самі події можуть розповідатись по-різному в наративах, що набувають різних дискурсів, і, навпаки, різні історії можуть розповідатись у межах того самого дискурсу (з тим самим хронологічним впорядкуванням подій, наприклад, та сама фокалізація, швидкість, частота й дистанція та той самий тип наратора і нарататора в тексті» [23, с. 74]. Це пояснюється обов'язковим зв'язком між тим, хто розповідає історію та тим, хто цю історію слухає (читає). Саме від особливостей готовності до такого діалогу залежить форма наративу – репрезентація інформації, вибір відповідного типу фокалізації, допоміжних наративних характеристик. Таким чином, наратив підпорядковується наративній ситуації.

Представлення наративу передбачає застосування певної **наративної стратегії** - «сукупності наративних процедур, яких дотримуються, або наративних засобів, що використовуються для досягнення певної мети у репрезентації наративу» [23, 79]. Основною рисою, яка відрізняє наратив від

ненаративу, є **наративність** – набір властивостей для характеристики наративу: «Міра наративності певного наративу частково залежить від міри, з якою цей наратив виконує бажання одержувача, представляючи орієнтовані часові наміри (в перспективі від початку до кінця і ретроспективно від кінця до початку), залучаючи конфлікт і складаючись із розрізнених, специфічних і позитивних ситуацій та подій, а також від значимості в людському світі» [23, с. 82].

При побудові наративу може відбуватися відступ від типових способів розповідання. У такому випадку можна говорити про наявність **наративної фігури**.

Нарація – утворення наративу; розповідання сукупності ситуацій і подій [23, с. 85]. Це результат розповіді оповідача, світ, який він створює під час розповідання. Різні нарації можуть по-різному оформлюватись: «Оскільки художня структура творів безпосередньо впливає із суб'єктної організації, розрізняються два типи оповіді: дієгетична (історія, побудована за верховенством оповідача) і міметична (мовлення і діалог як міметичний запис чийхось думок і слів)» [23, с. 90].

Мімезис – це представлення подій безпосередньо, їх інсценування. Оформлюючи оповідь таким чином, автор розігрує відповідні сцени, повільно та детально описує події та героїв, тому виникає враження, що все це відбувається перед очима читача. Він не лише слухає про них, але й малює у своїй уяві цілі картини, тобто «дивиться» твір. «Ті частини, які подаються в міметичній манері, «драматизовано». Це означає, що їх представлено у «сценічний» спосіб, з відповідним антуражем та діалогами» [23, с. 65]. Якщо ж авторові потрібно пояснити певні моменти оповіді, не відволікаючи уваги читача від ходу основних подій, він користується дієгетичною нарацією.

Дієгезис – розповідання, передача подій опосередковано. Дієгетичний тип оформлення інформації передбачає переказування, узагальненість, мотивованість. При цьому, найчастіше, відбувається стискання часу. Так, автор уже не «розігрує» сцени перед читачем, а розповідає їх основний зміст.

«Частини оповіді, представлені таким чином, характеризує «стрімкість», «панорамність». Часто автори поєднують обидва типи оповіді, переплітаючи розповідь та показ, адже надмірно деталізований текст буде розсіювати увагу читача, він складний для сприймання, а просте переповідання виглядатиме, як короткий зміст основних подій.

Крім цього, наративи можуть по-різному фокалізуватися. «**Фокалізація** означає «погляд», або «перспективу», інакше кажучи, позицію, з якої розказано історію» [2, с. 275]. Вона покликана відповісти на такі питання: «Хто бачить?», «Хто сприймає?», «Хто почуває?» Сприймаючи мовлення, людина отримує основну інформацію зі слів наратора або персонажа. Вона дізнається те, що є зовнішнім і видимим, те, що можна спостерігати у повсякденному житті. Така наративна перспектива передбачає передачу лише зовнішнього вигляду, слів, міміки, жестів. Це **зовнішній** тип фокалізації. Але інколи оповідь спрямована на думки та почуття персонажів, коли читач дізнається особливості їх внутрішнього світу, вивчає їх «зсередини». Це **внутрішній** тип фокалізації, який дає змогу аналізувати вчинки персонажа з погляду його психічних якостей. Внутрішня фокалізація може бути **фіксованою** (одна перспектива), коли усі події представлені з точки зору одного персонажа; **змінною**, коли різні персонажі представляють різні ситуації і події; **множинною**, коли різні персонажі представляють ті самі ситуації і події). Фокалізація може бути також **нульовою**, коли жодні концептуальні або перцептивні обмеження не діють.

Важливе місце у категорійно-понятійному апараті наратології займає категорія «**автор**». Будь-яка історія написана автором, але розповідає він її не завжди від власного імені. «**Автор** – творець або упорядник наративу. Цього реального чи справжнього автора не слід змішувати із прихованим автором наративу або наратором; на відміну від них, він не є властивим наративу чи вивідним із нього. Так, два різних наративи можуть мати одного автора, а один наратив – двох і більше авторів» [23, с. 6]. Автор «моделює постать того, хто втілить погляд на світ, запросить іншого до діалогу і підніметься над

буквальним значенням кожного слова» [23, с.18]. Отже, найчастіше історія подається через наратора.

«**Наратор** – той, хто розповідає. «Існує щонайменше один наратор на наратив, розміщений на тому самому дієгетичному рівні, що і нарататор, до якого він звертається. У певному наративі, звичайно, може бути кілька нараторів, кожен з яких звертається по черзі до того самого наратованого чи кількох» [23, с. 83]. У нехудожніх текстах це реальний мовець, а в художніх – посередник комунікації, організатор зв'язку між автором та читачем. Існування наратора – це своєрідне звернення від імені автора, який прагне перенести описані події в особистий простір того, хто сприймає та очікує відповідного їх сприймання.

Отже, наратор тепер стає необхідним для посередництва між автором та тим, хто сприймає текст. Першому він допомагає віддалити зображені події від особистого життя, другому – піднятися над смислом почутого, зменшуючи відповідальність неправильного тлумачення первинного змісту. Такий посередник створює своєрідну дистанцію між ними, сприяючи творчому діалогу: перший подає події відповідно до власних поглядів та переконань, а другий має змогу по-своєму їх інтерпретувати. Наратор може займати різні позиції щодо подій твору, знаходитись на різних дистанціях від персонажів, мати власні ідеологічні судження та оцінки. Відповідно до позиції, яку наратор займає в тексті, він може мати різні вияви.

Дискурс – це план вираження наративу, подумане і сказане – усні або письмові висловлювання. «Якщо історія (дієгезис) – це «що», про яке розповідається, то дискурс – це «як» розповідається, тобто наратування протиставлене нарахованому; нарація протиставлена вигадці» [23, с. 34]. Таким чином історія представляється, «транслюється» через дискурс. «Дискурс має субстанцію (медіум маніфестації: усна чи писемна мова, нерухомі чи рухомі картинки, жести та ін.) і форму, яка складається із пов'язаної сукупності наративних тверджень, що становлять оповідання й визначають порядок показу

ситуацій і подій, точку зору, що керує показом, наративну швидкість, вид коментаря» [23, с. 34]. Існує три типи дискурсів:

- 1) цитований;
- 2) транспонований;
- 3) наратизований.

Цитований дискурс – прямий дискурс. «Цитований дискурс формально відрізняється від безпосереднього дискурсу (вільного прямого дискурсу) наявністю кінцевого реченнєвого компонента (або якоїсь іншої форми наративної медіації), що вводить слова і думки персонажа» [23, с. 154].

Транспонований дискурс – непрямий дискурс. Невласне пряма мова, перетягування точки зору на себе. «Тип дискурсу, в якому висловлення чи думки персонажа інтегруються в інше висловлення або думку завдяки зсуву часів і переходу від займенників першої особи до третьої» [23, с. 87].

Наратизований дискурс – «тип дискурсу, в якому представлені висловлення чи вербалізовані думки персонажа словами, що належать нараторові як акти поміж інших актів» [23 с. 82].

Усі три типи дискурсу є способами представлення висловлювань, вербалізації думок.

Наративні структури – комбінації наративних процедур, застосованих до того чи іншого тексту, у результаті яких утворюється цілісний неповторний наратив.

Висновки до розділу 2:

Останнім часом категорія наративу виходить на міждисциплінарний рівень. Спостерігається проникнення наративних категорій у музикологію, кінознавство, культурологічні дослідження, і зокрема – в психологію. Наративний аналіз у психології привернув увагу до активних міжособистісних та внутрішньоособистісних процесів, за допомогою яких людина осмислює історію власного життя, підкресливши, що найяскравішою особливістю психічного життя людей є тенденція вести внутрішній діалог.

Наративна психологія запропонувала власний підхід до вивчення особистості. Однією з ключових для даної теорії є проблема «Я». Наративну психологію цікавлять способи конструювання «Я». Тобто в центр уваги висувається не природа «Я», а те, як воно «говорить», як воно представлене в дискурсі. Причому провідна роль у формуванні «Я» та ідентичності належить мові. Іншими словами, ми можемо усвідомити, зрозуміти себе, лише створюючи власні тексти, історії, які допомагають нам упорядкувати, збагнути наш досвід, оточуючу реальність та самих себе. «Я-концепцію» можна розглядати як наративну конфігурацію, завдяки якій різні життєві події, епізоди структуруються в єдине ціле. Осмислюючи власний досвід, ми накладаємо на нього відповідні інтерпретаційні рамки, які у текстуальному вираженні виступають у вигляді певних наративних структур.

Кожна подія, що запам'яталася, набуває форму історії, яка поряд із іншими історіями складає життєвий наратив. Життєві наративи кожної людини залежать від загального культурного наративу, який виставляє певні інтерпретаційні рамки, та поступово стає частиною цього наративу.

За допомогою окремих оповідей людина створює власну життєву історію, яка часто відрізняється від перебігу реальних подій, що мали місце в її житті. Обов'язковим компонентом тут є вигадка, отже це своєрідний вид творчості. «Життєва історія» справді часто не відповідає об'єктивній реальності, але, як складова частина однієї великої системи, не пориває зв'язків із життям. Таким чином, загальна історія людства складається з індивідуальних суб'єктивних історій. Отже, зростає роль особистісних історій та їх роль у житті.

РОЗДІЛ III. ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇХ БАЗОВОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ

3.1. Дослідження базових життєвих позицій студентів ВНЗ.

Для вивчення особливостей базових життєвих позицій студентів ВНЗ ми застосували наративний та автобіографічний методи дослідження. У дослідженні взяли участь 180 студентів 1, 2 та 3 курсів соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету ім. І. Франка спеціальностей «Психологія» та «Соціальна педагогіка».

Застосування автобіографічного методу передбачає відповідну структуру проведення дослідження: студентам було запропоновано виконати наступну інструкцію: «Напишіть історію свого життя: від народження і до сьогодні (жанр, форма, обсяг не мають значення). При бажанні можете дописати цю історію – змодельовати власне майбутнє». Наративний метод використовує оповідальну природу людської поведінки, тобто характер взаємодії людини з власним досвідом через оповідання про нього, оскільки особистість не лише розуміє себе за допомогою мови, а й конструює себе у мовленні. Він дозволив нам інтерпретувати отримані тексти відповідно до основних наративних категорій: визначити тип оповіді, особливості фокалізації, присутність наратора; охарактеризувати тип авторнаративу, який є виразником базової життєвої позиції особистості. Життєві позиції молодих людей було розглянуто через їхні життєві історії, працюючи не лише безпосередньо з особистістю, а й через текст.

Запропонована інструкція налаштовує досліджуваного на творчий підхід до виконання поставленого завдання, оскільки не обмежує його ні жанрово, ні формально, ні у використанні широкого спектру наративного зображення. Втім, не забороняє і суто формального, «документального» вираження власної життєвої історії через використання хронологічної сітки, де через зазначення основних життєвих дат, розміщених у хронологічному порядку, досліджуваний

може створити «кістяк» історії свого життя, не зосереджуючись на деталях, не «розписуючи» широких панорам, не прослідковуючи причинно-наслідкових зв'язків.

Досліджувані, які використали такий спосіб викладу власної життєвої історії (8 осіб) оформлюють її дієгетично. При цьому відбувається стискання часу. Події, які відбулися протягом одного року, а то й протягом п'яти-восьми років передано одним-двома реченнями, викладаючи не подробиці цих подій, а їх основний зміст. Оповіді, представлені таким чином, характеризує «стрімкість», «панорамність». Одразу видно кульмінаційні та другорядні моменти життя. Однак такий тип оповіді виключає емоційний фактор, тому характеризується лише зовнішнім типом фокалізації, який передбачає беземоційний, безоціночний спосіб ведення оповіді. Складно визначити, яке значення для досліджуваного мала та чи інша подія, чи мала вона вплив на формування його базової життєвої позиції. За категоризацією Н. Чепелевої, оповіді такого типу характеризуються буденністю життєвої ситуації, в якій породжується наратив; завершеністю, оскільки оповідач уже «вийшов» із цієї ситуації, це ретроспективний зріз; відносно спокійним емоційним станом оповідача. Аналізуючи комунікативну ситуацію породження наративу слід зазначити, що адресна спрямованість його визначає стиль ведення оповіді. Досліджуваний ілюструє професійний бік свого становлення, однак не оприявнює його особистісного боку.

Прикладом такого типу оповіді може слугувати життєва історія досліджуваного Сергія Т. – студента 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка»:

«Народився 30 липня 1996 року в с. Ярунь Новоград-Волинського району. У 2003 році пішов до першого класу Ярунської ЗОШ №1. У 2014 році закінчив школу зі срібною медаллю і вступив до Житомирського державного університету ім. І. Франка на соціально-психологічний факультет, де й навчаюся дотепер».

Такі історії характеризуються наявністю «вузлових» подій, які означені роками, і між якими, безсумнівно, було чимало інших подій, які більшою і меншою мірою впливали на становлення особистості досліджуваного, прийняття ним відповідного вибору майбутньої професії. Однак можемо припустити, що саме зафіксовані в оповіді події стали значимими для формування базової життєвої стратегії досліджуваного. Сергій Т. спрямований на досягнення успіху в обраній ним професії, він чітко обирає формуючі етапи свого професійного становлення. Школа стала для нього базовим інститутом, який надав необхідний рівень знань для вільного вибору спеціальності, яка надасть змогу обрати професію до смаку і відповідно до власної життєвої позиції. Цілеспрямованість такого вибору підтверджується срібною медаллю, отриманою після закінчення школи, та досить високим рівнем університетської навчальної успішності (середній бал – 4, 6). Однак наративи такого типу лише частково дозволяють скласти оцінку життєвій позиції особистості, оскільки беземоційність і безоціночність тексту виключають можливість дізнатися, якими переконаннями керується особистість, яких принципів дотримується, які має ціннісні орієнтації, установки, які стали мотивами її діяльності.

Напротивагу вищезазначеному, «документальному» типу оповіді наступний тип ми б назвали «художнім», оскільки як за формою, так і за змістом такі тексти нагадують швидше художній твір. Вони не містять великої кількості основних дат із життя досліджуваного, натомість наповнені образно. У художніх образах досліджувані закодували власні емоції, враження, ставлення до подій свого життя. Вигаданий художній світ дозволяє не вказувати точну подію, яка викликала сильну позитивну або негативну емоцію, однак оприявлює чіткий перехід від однієї якості особистості до іншої, чітко ілюструє ставлення досліджуваного до власного життя та його подієвої наповненості.

Прикладом такого типу оповіді може слугувати життєва історія Дарини Г. (І курс, спеціальність «Соціальна педагогіка»):

«Жизнь – это вечная война. Иногда с собой, иногда с внешним миром. Моя война началась 4 августа семнадцать лет назад, когда я впервые увидела белый свет. И даже тот мир был мне куда понятней. Тот мой первый крик не сравнится в отчаянии с нынешним молчанием моим. Детство было одним из самых ярких, светлых, вкуснопахнущих пятен в книге моей жизни. Оно было не омрачено ничем, что я не могла бы понять, было душистым, с грязными руками от орехового сока. Не знало оно, зеленое, гнева и несправедливости. И пролетело очень быстро.

Дверь захлопнулась очень быстро, оттесняя меня от душистого летнего поля. Чьи-то холодные руки подняли меня, грубо усадили на чертовски длинную тропу и пнули, чтобы я побыстрее шевелилась. Тропа часто виляла, я сходила с нее и сворачивала не туда, куда нужно. Я спасала птиц, потом же чесала руки от их укусов, но искала глазами в небе их следы, пытаюсь понять – долетели они или нет.

Однажды, лежа на промерзшей земле леса, я поклялась, что когда смерть меня схватит, она почувствует у себя на роже мой кулак. То было новое начало и новый конец».

Такі наративи характеризуються внутрішньою фокалізацією, яка спрямована на розкриття внутрішнього світу досліджуваного. Крім того, можемо говорити про наявність наратора у такого типу оповідях, він виступає своєрідним посередником між досліджуваним та дослідником, оскільки дистанціює зображений художній світ від першого наближає його до другого.

Характеризуючи життєву ситуацію, в якій породжується наратив, варто зазначити, що вона видається проблемною, однак не критичною. Існує необхідність осмислення ситуації з метою знайдення позитивного рішення, наративний текст набуває рефлексивності, ситуація структурується шляхом «укладання» її в певний сюжет, збагачується аналізом, оцінкою обставин, персонажів. Оповідач усе ще знаходиться всередині ситуації, що пояснює його підвищену емоційність, образність викладу.

Цікавими з дослідницького боку видаються другоособові та третьоособові наративи. Вони дозволяють досліджуваному дистанціювати від себе власний життєвий досвід – поглянути на своє життя ніби збоку, узагальнити, переглянути його подієвий бік, утвердити та закріпити власну життєву позицію. Ось, приміром, наратив Дарини Д. (III курс, спеціальність «Соціальна педагогіка»)

Історія життя. Яка вона? Маленька і влучна, як чорне платтячко Коко Шанель? Глибока і протяжна, як твори Габріеля Маркеса? Скупа і стисла, як мова кривдника? Вона така, якою ти її хочеш бачити.

Осінь. Так красиво хрумтіли листочки під ногами перехожих. В цей час хтось народжувався, хтось помирав, хтось закохувався, хтось розлучався. Модниці купували обновки, художники створювали шедеври. Але ця проклята дитяча амнезія, і все: ти вже не пам'ятаєш ні свою першу зустріч із мамою, ні свої перші кроки, ні свої перші слова, ні ці осінні хрусткі листочки.

Ось тобі уже три – і перші згадки: кудись біжиш, з кимось розмовляєш, але все таке розмите... і нічого про осінь.

Тобі вже 4, 5, 6 – пам'ятаєш свої перші туфельки, першу зустріч з однокласниками, табличку множення, подарунок мамі, зроблений власноруч. Нарешті перші згадки про осінь і хрусткі листочки.

Тобі 13, 14 – світ якось дивно стає з ніг на голову, тебе не розуміють, тобі бажать зла. Ти починаєш розуміти реальний світ.

Тобі 15, 17 – друзі більше не друзі, бо ж поставив собі питання: «а про що нам дружити?». Осінь уже не така красива, мокре листя плутається під ногами.

Тобі 18, 20 – ти аналізуєш прожитий відрізок життя. Ти ніби вже таки дорослий, але оте «ніби» псує всю картину. І знову довга дощова осінь».

Досліджувана ніби веде діалог із самою собою, дивлячись згори донизу на прожиті роки. Вона не потребує детального хронологічного викладу, із ланцюжка життєвих подій, вона уривчасто обирає ті, які залишили

найсильніший емоційний слід, поступово укладаючи їх в єдине ціле – текст, скріплений художніми роздумами про осінь, яка, по суті, є відображенням внутрішнього світу досліджуваної. Про особливості її життєвої позиції дізнаємося не лише з образів, але й з умовиводів, які з'являються в тексті як відповіді на поставлені питання про історію життя. Наратив оформлений міметично, деталізовано, що дозволяє онаочнити викладений матеріал, чіткіше донести свою позицію.

Життєву ситуацію можемо охарактеризувати як проблемну, з огляду на образність, емоційність та деталізацію викладу. Життєва ситуація видається незавершеною, оповідач знаходиться всередині проблеми, на шляху пошуків виходу з ситуації

Перевагами дистанційованого третьоособового викладу скористалася і досліджувана Тетяна К. (II курс, спеціальність «соціальна педагогіка»):

«27 липня народилася маленька пухенька дівчинка Тетянка. Коли її питають, які у неї асоціації з дитинством, вона відповідає: «перше кохання у дитячому садочку, святкування Нового Року з дідусем на площі, великі ляльки двоюрідної сестри, поїздка до зоопарку з мамою, вирощування квітів з бабусею», радісні і гіркі моменти дитинства. Основним інтересом до 14 років було створення чогось своїми руками.

В 15 років її життя змінилося! Вона потрапила в чудовий табір, що змінив її погляди, принципи, оточення. Саме в цьому віці вона почала займатися волонтерською діяльністю – допомагала дітям вулиці, дітям з інвалідністю. Тепер здобуває улюблену спеціальність, щоб допомагати їм і надалі.

Звичайно, в її житті є й несолодкі моменти, проте вона вірить, що кожна така ситуація покликана її чомусь навчити. Якби золото проходило тільки одну обробку, воно не було б таким дорогоцінним».

Особливості викладу дозволяють досліджуваний узагальнити і систематизувати життєвий досвід, означити власну життєву позицію: основні загальнолюдські, соціальні та професійні цінності та орієнтири. Досить лаконічно, пунктирно вона описує дитинство, натомість деталізує переломний

момент свого життя, який вплинув на формування та «редагування» її життєвої позиції. Форма третьоособового наративу дозволила досліджуваний підсумувати описані нею події, зробити відповідні висновки.

Богдана З. (III курс, спеціальність «Психологія»)

«За свої 19 років ніколи не ділила своє життя на те, що було, і що буде, кожен сповнений емоціями і подіями день – то велике щастя. Збагнула я це тільки кілька років тому, адже життєві плани, перспективи і найбажаніші сподівання зазвичай не ототожнюються з реальністю. Ми з родиною жили в невеликому містечку поблизу Києва, мали багато знайомих, просторий будинок, батьки – хорошу роботу, а я – щасливе дитинство. Інколи згадаєш – і не віриться, що то було зі мною – усміхнена кучерява дівчинка зростом метр з шапкою. Що сталося потім? Ми переїхали, стосунки батьків не склалися, нова школа, нові люди перетворили рожеву реальність у кам'яний простір, який завмер в очікуванні: що ж буде далі? Обов'язки перед навчанням і власним майбутнім змусили швидко узяти себе в руки. Я відчувала себе такою малою Рембо, яка піднімається і виборює своє місце під сонцем. Життя не ділиться на біле і чорне, воно завжди має відтінок, проте який колір переважатиме більше – залежить лише від мене».

Цей наратив теж містить інформацію про переломний момент у житті досліджуваної, однак оформлена ця інформація ретроспективно, наратор знаходиться за межами травмуючих подій, тому оповідь не гостроемоційна, хоча й не позбавлена емоцій. Емоційне навантаження несуть художні образи та риторичні запитання. Звернені до нарататора, вони акцентують увагу на найбільш значимих моментах наративу. Оповідь містить узагальнення попереднього життєвого досвіду, відповідний висновок та навіть філософський умовивід – така собі настанова на майбутня. Вона, по суті, і є виразником нинішньої життєвої позиції досліджуваної.

3.2. Автонаратив як виразник базової життєвої позиції студентів ВНЗ.

Одним із видів наративу, що може виконувати функції, які надають послідовності, впорядкованості, смислової наповненості життю особистості, який дозволяє простежити особливості формування базової життєвої позиції особистості, є так званий автонаратив. Н. Чепелева розглядає автонаратив як засіб розкриття внутрішніх основ особистості, змісту її «Я-концепції» шляхом «опису тих подій, які кардинально вплинули на усвідомлення власного «Я» та розвиток особистості» [26, с. 106]. Варто зазначити, що процес породження наративу має певну специфіку, що відрізняє його від процесу створення інших видів текстів: «1) в процесі породження наративів визначаються і будуються так звані інтервали самоідентичності особистості, як за умови рефлексії людиною важливих моментів у власному розвитку, які призводять до якісних змін особистості; 2) усвідомлюється «Я-концепція» особистості, що здійснюється шляхом аналізу викладених в автонаративі життєвих подій, на підставі яких людина робить висновок про притаманні їй риси характеру та якості особистості»; 3) усвідомлюються життєві стратегії, що відбувається на підставі особливої форми рефлексії досвіду свого життя; 4) інтенсифікується самопізнання, яке здійснюється шляхом дослідження внутрішніх основ самої особистості (ресурсів, перешкод, суперечностей, що знаходять вияв в конкретних подіях життя)» [26, с. 115].

При дослідженні особливостей автонаративу ми використовували, крім наративного, ще й автобіографічний метод. Результати, отримані в процесі експериментального дослідження, дали підставу припустити, що в залежності від сприймання власного досвіду особистість породжує різні типи текстів-наративів.

Із загальної класифікації наративних текстів, що мають стосунок до формування особистості, запропонованої Н. Чепелевою, вибираємо ті, які є найбільш узагальнюючими та можуть стати категоріальними для текстів, отриманих у результаті проведеного експерименту:

- емоційно-нейтральний тип (характерний для всіх досліджуваних, що переважно нейтрально ставляться до власного досвіду);
- емоційно-позитивний тип (досліджувані переважно позитивно ставляться до власного досвіду);
- емоційно-негативний тип (досліджуваних характеризує переважно негативне ставлення до власного досвіду)
- амбівалентний тип (досліджувані невизначено або двояко ставляться до власного досвіду).

Для автобіографічних наративів емоційно-нейтрального типу характерне документальне викладення минулих подій, що в часовій послідовності змінюють одна одну, описується час, місце, дії персонажів. Однак вони не відображають ті дії людини, які ведуть до деяких змін її особистого стану чи оточення, тут повністю відсутнє виражене ставлення автора до того, що трапилося. Тут не розкриваються ускладнення, конфлікти, мотиви їх подолання. «Події, викладені в автобіографії, не аналізуються, а отже не розкриваються риси характеру і якості особистості, що могло б сприяти формуванню «Я-концепції»... документальний виклад подій може свідчити про те, що особистість не лише не усвідомлює власний досвід, але й не має чіткого уявлення про власну особистість, про свої сильні та слабкі сторони» [26, с. 107].

Як зразок автонаративу такого типу наведемо історію життя досліджуваної Тетяни Б., студентки 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка»: *«Я, Б. Тетяна Олександрівна, народилась 28 липня 1994 року в мальовничому містечку Овруч, що на Житомирщині, в родині міліціонера. Маю молодшого братика Іванка. В 2001 році стала ученицею Овруцької загальноосвітньої школи №1. З 2005 року навчалась в Овруцькій Малій Академії народних мистецтв та ремесел. З 2008-2012 рр. займалась на факультативі з*

хімії та біології. Брала активну участь в житті школи та позакласній діяльності. В 2013 році вступила до Житомирського державного університету ім. І. Франка. В 2013 році закінчила курси з «Міжкультурної толерантності». Написала курсову роботу за темою «Субкультура як мезофактор соціалізації особистості». У 2014 році опанувала курс «Репродуктивного здоров'я та планування сім'ї». В майбутньому маю ціль реалізувати себе як відмінний працівник, гарна мама і дружина»

В процесі написання даних автобіографій досліджувані не порівнюють теперішній момент і ситуацію, що була пережита в минулому. Це приводить до того, що не розкриваються внутрішні основи особистості. «В процесі породження такої автобіографії досліджувані не розкривають цілей, мотивів, тактик своєї поведінки, а отже стає неможливим формування чіткої життєвої позиції. Для них характерна нейтральна концепція життя, що можна трактувати як «утечу» від життя. Їх досвід функціонує і розвивається лише на мікроструктурному рівні, тобто для них характерна відсутність цілісного уявлення про свій життєвий шлях» [26, с. 107].

У автонаративах осіб із позитивним ставленням до свого досвіду переважає розкриття важливих або переломних подій життя.

Прикладом автонаративу такого типу може слугувати життєва історія Наталії К. (студентки 2 курсу спеціальності «Психологія»): *«Народилася я 13 серпня 1997 року в с. Привороття Брусилівського р-н. Росла як звичайна сільська дівчинка, любила гратися з однолітками та робити шкоду. В 5 років пішла в садочок, там я так само продовжувала гратися та бешкетувати. В 6 років пішла до школи, там мені дуже сподобалося, памятаю своє перше знайомство з однокласниками та першою вчителькою, яке пройшло дуже добре, щ мабуть і посприяло моєму захопленню школою. В 5 класі я стала старостою класу і пробула нею аж до кінця школи. Під час навчаннядесь з 7 класу приймала участь у різних шкільних заходах. Десь приблизно в цьому самому віці я почала відвідувати недільну школу, там займалася співом та постановкам різних казок. У 10 класі стала замом президента школи. В 2014*

році закінчила 11 класів. Здала ЗНО, вступила до ЖДУ ім. І. Франка на соціально-психологічний факультет, тут навчаюсь уже другий рік і не припиняю активності».

В процесі викладу відбувається зіставлення життєвих ситуацій та особистісних характеристик, розкривається побудова, вибір цілей і тактик поведінки, розкриваються основні риси, якості особистості, вибудовується певна життєва позиція. Розкриваються дії людини, які призводять до змін, вказуються час, місце, дії персонажів. «Невірно було б сприймати ці автобіографії як виключно позитивне емоційне ставлення до власного досвіду. Як правило, в них розкриваються певні протиріччя, ускладнення, конфлікти, але діючі особи намагаються подолати ці перешкоди» [26, с. 108]. У цих наративах даються оцінки подіям, що відбуваються, виражається ставлення до того, що сталося. Таким чином людина розкриває історію власного життя, інтерпретує власний життєвий досвід, укладаючи його в рамки соціальної та особистісної сфер.

Для автобіографій досліджуваних із негативним ставленням до власного досвіду характерна репрезентація минулого досвіду за допомогою послідовності впорядкованих речень, що передають часову послідовність подій, хоча вони не завжди розміщені у хронологічному порядку. У цих автобіографіях відображаються дії, які ведуть до деяких змін особистого стану людини чи оточення. Ці зміни частіше сприймаються як негативні. Розкриття конфлікту супроводжується оцінкою (переважно негативною) та вираженням ставлення автора до того, що сталося. Н. Чепелева такого типу автобіографії вважає такими, в яких розкриваються травмуючі події життя, які особистість з тієї чи іншої причини не може прийняти. «Розкриття травмуючих подій дає змогу перевести травмуючий досвід у вигляд зовнішньої історії і таким чином пережити життєві ускладнення. В даному випадку наратив виконує захисну функцію» [26, с. 111].

Як приклад такого типу автонаратив можна розглянути життєву історію студента 2 курсу спеціальності «Психологія» Максима З.: *«Двадцять восьмого*

травня славного 1996 року в сонячний день з'явився я. По життю був меланхолійним хлопчиком, дитинство майже не пам'ятаю, в шкільні роки був тихим, спілкувався з малою кількістю людей, тобто коло знайомих було завжди цікавим. Розвивався я нормально, захоплювався читанням з малечку, ріс без батька. З 10 років жив з бабусею і дядьком. То були найкращі часи в моєму житті. В 13 бабуся померла. Почалося життя гірше нікуди. Додому повенувся батько, але зі своєю родиною, яку я не сильно любив, я бачив в їхніх очах лицемірство і відразу, коли вони дивилися на мене. Мама працювала за кордоном, заради втілення нашої спільної мрії – купівлі власної квартири. В 14 приїхала мама, купила квартиру і залишила жити зі старшою сестрою. Так я прожив півроку, сестра поїхала в Київ, а я залишився жити один, у сусідньому під'їзді проживала моя тітка, яка наглядала за мною, але через декілька місяців я зробив деякі помилки, за що поїхав жити до батька. Спочатку я жив з дядьком, який, до речі, мені був як батько, але потім переїхав до батька. Це було жахливо: 4 людини в одній кімнаті гуртожитка, плюс – мої захоплення не збігалися із захопленням сестри і було тяжко. Через деякий час мене назвали злодієм і я поїхав звідти, хоча за життя нічого не вкрав. З 18 до 19 жив окремо, з 19 живу з мамою. На цьому кінець.

Однак, проаналізувавши ці автонаративи, ми не можемо стверджувати, що людина негативно ставиться до себе чи оцінює себе, швидше йдеться про негативну оцінку окремих подій свого життя. Часто розповідь про події негативного плану обриваються, залишаються незакінченими. Таким чином наявні лише факти, які сприймаються негативно, але поза контекстом лишаються причини, які до них призвели, не окреслюються можливі шляхи подолання цих ситуацій. Такі автонаративи Н. Чепелева називає «перерваними», оскільки вони можуть свідчити про витіснення власних проблем і небажання їх розв'язувати. В процесі їх породження відбувається вибір життєвих стратегій. «Незважаючи на наявність негативної концепції життя, такі наративи виконують конституювальну функцію, оскільки в процесі

їх породження відбувається усвідомлення власного досвіду, відбувається власна «Я-концепція» [26, с. 111].

Автонаративи із невизначеним ставленням розповідача до свого життя є результатом того, що людина не може прийняти окремі події свого життя, переосмислити їх із точки зору теперішнього і постійно повертається до них, емоційно переживаючи. Тому опис усіх подій відбувається на емоційному рівні. На кожному етапі свого майбутнього досліджувані планують перешкоди, які в кінцевому результаті долаються. Минулий досвід репрезентується за допомогою певної послідовності подій, що передають хронологічну і часову послідовність, але негативні події не мають завершеності, розповідь про них на певному етапі обривається. Минулий досвід репрезентується, але не реконструюється.

Як приклад наводимо автонаратив студентки 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Олени К. : *«Я народилася 25 травня 1995 року в місті Баранівка. У 2001 році вступила до першого класу Баранівської ЗОШ №1. Під час навчання відвідувала різні гуртки (природничий, танцювальний, бісероплетіння). На сцені побувала раз у житті, а хотілося б частіше. Я мрію про театр, про велику сцену. Сподіваюсь, що в моєму буденному житті щось зміниться і моя мрія наблизиться до реальності. Але досить про сумне. Під час навчання в школі я почала свою творчу діяльність. Писала вірші, оповідання. Мій жанр був завжди нікому не зрозумілим. Все те, що я пишу – це авангардизм і модернізм. Спочатку мою творчість ніхто не розумів і не сприймав так, як мені хотілось. Зараз мої друзі в захваті. Та я вважаю, що це ненадовго. Щоб зрозуміти мою творчість, в першу чергу треба розуміти мене. Я буду продовжувати писати, не дивлячись на те, чи подобається це комусь, я писатиму для себе і для тих, кому це до душі. А такі є, я впевнена.*

У 2012 році я закінчила школу. Довго і нудно готувалася до ЗНО, непогано його склала. Як потрапила до ЖДУ і чому обрала соціальну педагогіку я, чесно кажучи, не знаю, та й не хочу зараз про це думати. Я робитиму все для того, щоб добре закінчити вуз і знайти гарну роботу.

Мені б хотілося, щоб у майбутньому я закінчила університет, знайшла нормального чоловіка (який би любив мої твори), вийшла за нього заміж. Потім займуся професією, а тоді вступлю на заочне в театральний. Так я житиму, якщо, звичайно, доживу»

При розкритті свого минулого досліджувані цієї групи найбільшу увагу звертають на невизначені події свого життя, тобто події, до яких мають невизначене ставлення: одна і та ж подія може сприйматися як позитивно, так і негативно.

Олександр Р. (II курс, спеціальність «Соціальна педагогіка»):

«Я побачив цей грішний світ 2 липня 1996 року, в міжнародний день уфолога. Бог його знає, але може це стало причиною мого підвищеного інтересу до всього надприродного і містичного. Про дитинство можу розповісти мало, воно пройшло досить швидко, і визначною подією став похід у перший клас. Саме з того моменту я зрозумів, що дитинство поволі закінчується, пора дорослішати.

Навчання в школі давалося легко, вже з другого класу я хотів чимшвидше закінчити її. Вона не давала мені нічого з того, до чого я прагнув. У 12 років батько записав мене у секцію. Вважаючи боротьбу і карате чимось примітивним, я почав займатися історичним фехтуванням. Саме з цього періоду історія стала для мене постійним супутником життя. Спочатку я стріляв з лука, потім із арбалета, в 10 класі почав тренуватися володіти мечем і списом. Із однолітками сходиться було важко. Але то нічого, моєю мрією було швидше закінчити школу і вступити до Військово-морської Академії ім. адмірала Нахімова. Щоб цього досягнути, мені довелося зайнятися математикою, вивчити основи навігації та навчитися плавати. Але, на жаль чи на щастя на екзамені я провалився. Довелося поспішно шукати інший вуз. Вибрав ЖДУ ім .І. Франка, історичний факультет. Та доля розпорядилася інакше. Ішов по університету, зазирнув до приймальної комісії соціально-психологічного, за предметами зно мені підходив напрям «соціальна педагогіка. Я завжди був імпульсивним, от і тут просто подав документи.

Зараз я навчаюсь на 2 курсі і радий, що я тут. Ще першого вересня мені складно було зрозуміти, куди я потрапив, а тепер я знаю, що я на своєму місці».

Інна С. (ІІІ курс, спеціальність «Соціальна педагогіка»):

«Сьомого січня народилася я, на перший погляд спокійна, некриклива дитина. Проте коли дізналась, що Зубна фея, Святий Миколай і Дід Мороз – то мій тато – зрозуміла, що світ не такий класний, як здавалось, і чудес не буває, ми творимо їх самі.

Моє дитинство мало подвійне дно. Розлучення батьків зробило з вічно усміхненої дівчинки сіру мишку. Десь у класі 9-му я зрозуміла: або життя мене, або я його. Мама й досі не знає ні про мою боротьбу з однокласниками, ні про мої перші невдачі у стосунках із хлопцями, ні про моє самопочуття після смерті батька. Коротше, оберігаю її, як можу. До одинадцятого класу я вже була не мишкою, а кішкою, яку половина класу обожнювала, а половина – ненавиділа. Таке життя – я не стодоларова банкнота, щоб усім подобатись.

А загалом усе у мене добре: затишна оселя, улюблені заняття, безліч знайомих. Одна людина мені сказала: «Розберися в собі». Вона права, та людина. Бо інколи я гарна, а інколи здаюся тобі страховиськом, Інколи я дурна, а інколи найрозумніша.

А ще у мене є список у 101 бажання – та він іще не заповнений».

Наведені вище наративи характеризуються міметичним викладом матеріалу, що забезпечує його образність, емоційність, наочність. Проте якщо в першому детально описані події минулого, які викликали певну амбівалентність життєвої позиції досліджуваного, то другий передає цю амбівалентність через художній образ «мишка»-«кішка».

На час продукування наративу обидва досліджувані все ще перебувають на етапі формування та «редагування» власної життєвої позиції, вони досить емоційно переживають події свого минулого у межах наративу, що свідчить про відносну незавершеність певної травмуючої історії.

3.3. Залежність навчальної успішності студентів від особливостей їх базової життєвої позиції.

Результати наративного дослідження дозволяють простежити залежність навчальної успішності студентів від особливостей їх базових життєвих позицій. Із загальної вибірки – 180 осіб ми відібрали 50 робіт, які виявились найбільш ілюстративними для висвітлення обраної теми. Маючи інформацію про навчальну успішність досліджуваних, ми обрали для інтепретації роботи студентів, середній бал яких становить не нижче 4,0 та спробували простежити зв'язок між навчальною успішністю та особливостями їх життєвої позиції. З рештою робіт було проведено частковий наративний аналіз, однак уже він дозволив виявити певну закономірність: майже всі вони побудовані за єдиною наративною схемою: детальний міметичний виклад подій, які стосуються дошкільного та шкільного дитинства (описово, з великою кількістю подробиць ідеться про ситуацію появи на світ, стосунки з родичами, дружбу з іншими дітьми, ігри, розваги, похід до дитсадочка, до першого класу школи, улюблених учителів, однокласників, гуртки та секції, перше кохання, перше розчарування у коханні, досягнення та захоплення, успішність і врешті – ностальгію за шкільним минулим і за дитинством загалом), а далі коротке дієгетичне означення подій недавнього минулого та теперішнього (кількома реченнями досліджувані констатують вступ до університету, факт навчання на відповідному курсі та за певною спеціальністю), інколи висловлюють власне ставлення до власного студентського статусу.

Події, про які йдеться у наративах, досліджувані не аналізують і не інтерпретують, складно виділити переломні моменти у формуванні особистості та її життєвої позиції. Єдина подія, яка ділить наратив – закінчення школи та вступ до вузу. Однак у такого роду життєвих історіях простежується невизначеність досліджуваних у питаннях, що стосуються

правильності/ неправильності вибору професії, особистісних та професійних якостей, які необхідні при роботі з клієнтами (для студентів-психологів) та соціальних категорій людей (для студентів-соціальних педагогів), що свідчить про відносну несформованість життєвої позиції, «сирість» життєвої стратегії. Такого роду ситуація впливає і на навчальну успішність досліджуваних. Відсутність чіткої життєвої позиції призводить до низької навчальної мотивації або її відсутності, відповідно, результат – низька навчальна успішність.

Маючи справу з роботами досить успішних у навчанні студентів, часто – активістів громадського життя факультету, не складно простежити певну закономірність: зазвичай вони обирають для наратування власної життєвої історії художні форми – невеликі есе або оповідання, в яких за допомогою художніх засобів передають своє ставлення до тієї чи іншої життєвої події, висвітлюють відповідні емоції та переживання.

Значно рідше, однак такі випадки трапляються – досліджувані обирають для наратування лаконічні «документальні» форми, які означають основні події життя, однак дозволяють приховати власне ставлення до цих подій, не оцінюючи їх текстуально, проте лишаючи «підказки» для дослідника у вигляді коротких коментарів та своєрідної схеми хронології життєвих подій.

Для того, щоб зрозуміти, чи існує зв'язок між навчальною успішністю та життєвою позицією особистості, ми простежили особливості формування життєвої позиції досліджуваних із середнім балом 4,0 - 5,0 і виявили ряд закономірностей. По-перше, досліджувані, які для репрезентації власної життєвої історії обрали «документальний» тип оповіді, про який ішлося вище, не акцентують уваги на подіях, які ведуть до деяких змін їхнього особистого стану чи оточення, вони уникають ілюстрації вираженого ставлення до того, що трапилося. Вони не розкривають ускладнення, конфлікти, мотиви їх подолання. Однак прискіпливий аналіз зазначених у наративі подій дозволяє простежити певну закономірність: для

досліджуваних такого типу значимими та доленосними є події, які стосуються професійного становлення особистості: навчання в школі, успішне її закінчення, складання ЗНО, вступ до університету, написання кваліфікаційних робіт, налагодження стосунків із викладачами і студентами. У таких випадках можна лише здогадуватись про події, які вплинули на формування соціальної та особистісної сфер досліджуваного, проте цілком зрозуміла його професійна спрямованість у даний момент часу. Н. Чепелева стверджує, що для таких людей характерна нейтральна концепція життя, що можна трактувати як «утечу» від життя. Їх досвід функціонує і розвивається лише на мікроструктурному рівні, тобто для них характерна відсутність цілісного уявлення про свій життєвий шлях. Однак ми у своїх висновках не настільки категоричні, оскільки маємо враховувати зовнішні та внутрішні умови наратування. Можливо брак вільного часу або бажання вступати у творчий процес призвів до лаконізму та «документальності» у викладі життєвої історії.

Проаналізувавши роботи студентів із високою успішністю, з певністю можемо говорити про досить чітку життєву позицію, яка прослідковується в наративах через аналіз та узагальнення життєвих подій, відповідні авторські коментарі щодо ситуацій, які мали місце в минулому, умовиводи про наслідки різних подій, через презентацію власної думки про світ та своє місце у ньому. Часто про особливості життєвої позиції досліджуваного свідчать філософські, поетичні узагальнення, або підібрані з художньої літератури цитати. Часто досить ілюстративними у цьому плані є художні образи, які передають емоційний стан досліджуваного у відповідній ситуації.

Висновки до розділу 3:

Для виявлення залежності навчальної успішності студентів від особливостей їх базової життєвої позиції був використаний наративний метод дослідження. Він використовує різні способи усвідомлення людиною власного

життєвого досвіду через наратування – оповідання про нього, оскільки будуючи дискурс свого минулого особистість конструює себе у ньому – заново переживає події, про які йдеться, усвідомлює їх, узагальнює, систематизує їх відповідно до свого світогляду, ціннісної сфери, створює комфортну для себе історію, яка не суперечить існуючій життєвій позиції.

Кожен із досліджуваних створив власний автонаратив, який відображав його життєвий шлях від народження і до сьогодення. Оскільки дослідницька інструкція не обмежувала досліджуваних ні жанрово, ні формально – отримані наративи суттєво різнилися один від одного. Аби надати інтерпретації системності було застосовано наративні категорії, запропоновані Ж. Женеттом (адаптовані П. Баррі): наративи досліджувались із точки зору вияву наратора, відповідної фокалізації, міметичності/дієгетичності оповіді, типу дискурсу та ін., а також критерії, запропоновані Н. Чепелевою: характеристика життєвої ситуації, в якій породжується наративний текст, а саме – буденна, проблемна, критична, завершеність/незавершеність життєвої ситуації, знаходження оповідача «всередині» ситуації, чи після виходу з неї, тобто її вирішення – ретроспективний наратив, емоційний стан оповідача, характеристика комунікативної ситуації породження оповідного тексту, яка дає змогу проаналізувати самопрезентацію особистості, подачі версії свого Я.

Запропонована інструкція налаштовує досліджуваного на творчий підхід до виконання поставленого завдання, не обмежує його у використанні широкого спектру засобів наративного зображення.

ВИСНОВКИ

Наративний метод дозволяє розглянути життєві позиції молодих людей через їхні життєві історії, працюючи не лише безпосередньо з особистістю, а й через текст. Він використовує оповідальну природу людської поведінки, тобто характер взаємодії людини з власним досвідом через оповідання про нього, оскільки особистість не лише розуміє себе за допомогою мови, а й конструює себе у мовленні. Результати наративного дослідження дозволять прослідкувати залежність навчальної успішності студентів від особливостей їх базових життєвих позицій.

Розповідаючи історії, людина створює свій власний світ, узгоджуючи його з подіями реального життя. Людська здатність розповідати історії стає, з погляду сучасної теорії, головним способом осмислення й упорядкування навколишньої дійсності. З нею людина оформлює свій досвід, забезпечує його змістовність. Отже, будь-який наратив суб'єктивується. Ставлячи себе в центрі подій, людина будує власну суб'єктивну реальність, включає туди спогади, враження, все пережите, побачене і почуте. Таким чином, людина ідентифікує себе в об'єктивному світі, оформлює власний життєвий досвід. Ця індивідуальна реальність, створена кожною окремою особою, є для неї істинною. За допомогою окремих оповідей людина створює власну життєву історію, яка часто відрізняється від перебігу реальних подій, що мали місце в її житті. Обов'язковим компонентом тут є вигадка, отже це своєрідний вид творчості.

Саме ця особливість творення наративу була покладена в основу нашого дослідження, оскільки запропонована інструкція дозволяла досліджуваному шукати творчі шляхи викладу історії свого життя, оскільки не обмежувала його ні жанрово, ні формально, ні у використанні широкого спектру наративного зображення.

Одним із видів наративу, що може виконувати функції, які надають послідовності, впорядкованості, смислової наповненості життю особистості, який дозволяє простежити особливості формування базової життєвої позиції

особистості, є так званий автонаратив. Для автобіографічних наративів емоційно-нейтрального типу характерне документальне викладення минулих подій, що в часовій послідовності змінюють одна одну, описується час, місце, дії персонажів. Однак вони не відображають ті дії людини, які ведуть до деяких змін її особистого стану чи оточення, тут повністю відсутнє виважене ставлення автора до того, що трапилося. Тут не розкриваються ускладнення, конфлікти, мотиви їх подолання. У автонаративах осіб із позитивним ставленням до свого досвіду переважає розкриття важливих або переломних подій життя. У цих наративах даються оцінки подіям, що відбуваються, виражається ставлення до того, що сталося. Таким чином людина розкриває історію власного життя, інтерпретує власний життєвий досвід, укладаючи його в рамки соціальної та особистісної сфер.

Для автобіографій досліджуваних із негативним ставленням до власного досвіду характерна репрезентація минулого досвіду за допомогою послідовності впорядкованих речень, що передають часову послідовність подій, хоча вони не завжди розміщені у хронологічному порядку. У цих автобіографіях відображаються дії, які ведуть до деяких змін особистого стану людини чи оточення. Ці зміни частіше сприймаються як негативні. Розкриття конфлікту супроводжується оцінкою (переважно негативною) та вираженням ставлення автора до того, що сталося. Автонаративи із невизначеним ставленням розповідача до свого життя є результатом того, що людина не може прийняти окремі події свого життя, переосмислити їх із точки зору теперішнього і постійно повертається до них, емоційно переживаючи. Тому опис усіх подій відбувається на емоційному рівні. На кожному етапі свого майбутнього досліджувані планують перешкоди, які в кінцевому результаті долаються. Минулий досвід репрезентується за допомогою певної послідовності подій, що передають хронологічну і часову послідовність, але негативні події не мають завершеності, розповідь про них на певному етапі обривається. Минулий досвід репрезентується, але не реконструюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. — М.: Прогресс, 1995. — 292 с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. — М.: Прогресс, 1989. — 615 с.
3. Бахтин М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук . — СПб.: Азбука, 2000. — 336 с.
4. Бахтин М. Литературно-критические статьи / Михаил Бахтин. — М.: Худ. лит., 1981. — 541 с.
5. Бахтин М. Эстетика художественного творчества / Михаил Бахтин. — М.: Искусство, 1979. — 424 с.
6. Бодалев А. А. Психология о личности. — М. : Изд-во МГУ, 1988. — 187 с.
7. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Вопросы философии. — 2000. — № 3. — С. 29—30.
8. Гадамер Г. Герменевтика і поетика: [вибрані твори]; пер. з. нім. / Гадамер Ганс-Георг. — К.: Юніверс, 2001. — 288 с.
9. Герменевтика: история и современность. — М.: Мысль, 1985. — 304 с.
10. Дергачова О.Е. Автономія і самодетермінація в психології мотивації: теорія Е. Дейсі і Р. Райана / Сучасна психологія мотивації під ред. Д.А. Леонтьєва М.: Сенса, 2002 С. 103-122.
11. Заброцький М. М., Савиченко О. М., Тичина І. М. Психологія особистості: Навчальний посібник. — 3-тє вид. — Київ: Освіта України, 2009. — 364 с.
12. Канеман Д., Тверські А. Раціональний вибір, цінності та фрейми / / Психологічний журнал. - 2003. Т. 24. - № 4. - С. 31-42.
13. Капленко О. Наратив як модель світу: структурна побудова і проєкція в художній текст / Слово і час. — 2003. — № 11. — С. 10—16.
14. Карпенко З.С. Герменевтика психологічної практики. — К.: Рута, 2001. — 160 с.

15. Корнілова Т.В. Діагностика особистісних чинників прийняття рішень // Питання психології, 1994. № 6, с. 99-109.
16. Леонтьєв Д.А. Особистісний в особистості: особистісний потенціал як основа самодетермінації / Вчені записки кафедри загальної психології МДУ ім. М.В. Ломоносова. Вип.1/под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьєва. М.: Сенса, 2002. С. 56-65.
17. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 238 с.
18. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки русской литературы, 1999. – 464 с.
19. Марчук К. А. Літописне оповідання з погляду наратології // Катерина Марчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені ВО Сухомлинського. Серія: Філологічні науки, К.: 2013. - №12, С. 146-149.
20. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь. – К.: Вища школа, 1981. – 195 с.
21. Потебня О. Думка й мова / Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.; за ред. М. Зубрицької. — Львів: Літопис, 1996. — 633 с.
22. Социальная психология личности. – М.: Наука, 1979. – 344 с.
23. Стил ь жизни личности: Теорет. и методол. пробл. – К.: Наук. думка, 1982. – 372 с.
24. Ткачук О. Наратологічний словник. — Тернопіль: Астон, 2002. — 173 с.
25. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Особистість. Теорії, вправи, експерименти / пров. з англ. - СПб.: ПРАЙМ-Еврознак, Слово і час. — 2003. — № 11. — С. 17—24.
26. Чепелєва Н. В. Проблеми психологічної герменевтики / Монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
27. Чепелева Н. В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта. // Актуальні проблеми психології. Том 2. Психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелєвої. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 3-13.

28. Чепелева Н. В., Яковенко Л. Ф. Теоретические положения нарративной психологии. - Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – Київ, 2001. – С. 63-75.
29. Шмид В. Нарратология. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 312 с.
30. Брагіна Н.В. Життєва позиція як предмет психологічного аналізу [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http:// www.vuzlib.com](http://www.vuzlib.com)
31. Гуляс І.А. Особистість як суб'єкт життєвого шляху. – Чернівці: в-во Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, 2009. – 15 с. - Режим доступу: [http:// www.rusnauka.com/32.../53739.doc.htm](http://www.rusnauka.com/32.../53739.doc.htm)
32. Трубина Е. Нарратология: основы, проблемы, перспективы: [материалы к спец. курсу] [Електронний ресурс] . — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. — 103 с. — Режим доступу: [http:// www.2usu.ru/phiosphy/soc_phil/rus/courses/narratology.html](http://www.2usu.ru/phiosphy/soc_phil/rus/courses/narratology.html).
33. Сіверська С. Наратологія: джерела, здобутки, перспективи [Електронний ресурс] / Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 1. — Режим доступу до журн.: <http://www.nbu.gov.ua>. — (Серія «Філологічні науки).